

Андрій Міхеєв,
аспірант кафедри історії України
Історико-філософського факультету
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна

Andrii Mikheiev,
Postgraduate Student,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine

e-mail: a.mikheiev.asp@kubg.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5445-3169>

УДК Л 94(477)“1917/1920”
DOI: 10.28925/2524-0757.2021.13

Образ України у Великій Британії впродовж 1919–1920 рр.

У статті розглянуто еволюцію образу України в інтелектуальному дискурсі Британської імперії після закінчення Першої світової війни впродовж 1919–1920 рр. Досліджено спроби Директорії УНР налагодити контакти з британськими дипломатами: ідеї про т. зв. «Хартленд» і місце України в ньому видатного британського географа та геополітика Гелфорда Макіндера; міркування про політику Великої Британії в Східній Європі військового міністра Вінстона Черчилля; позиція британського прем'єр-міністра Девіда Ллойд-Джорджа. Такий комплексний погляд дасть змогу краще зрозуміти британську візію регіону Центрально-Східної Європи в цілому й України зокрема.

Ключові слова: Велика Британія, образ України, А. Марголін, Г. Макіндер, В. Черчилль, Д. Ллойд-Джордж.

The Image of Ukraine in Great Britain during 1919–1920s

The article examines the evolution of the image of Ukraine in the intellectual discourse of the British Empire immediately after the First World War, i.e., during 1919–1920s. This period was marked, on the one hand, by the continuation of the national liberation struggle within Ukraine and, on the other hand, by discussions on the post-war arrangement of Europe and the world at the Paris Peace Conference. Great Britain, as one of the victors in the war, as well as one of the most powerful states at the time, took an active part in these discussions, and the future of Ukrainian lands significantly depended on its position. Therefore, it seems interesting to trace the image of Ukraine that has developed among British intellectuals and politicians at this time, because it also made impact on the attitude of British diplomats to the Ukrainian question at the Paris Peace Conference. To achieve that goal, the article will analyze the attempts of the UPR Directory to establish contacts with British diplomats, the works of the famous British geographer and geopolitician Gelford Mackinder, the views of a prominent British statesman of the 20th century, and during 1919–1920s the Minister of War Winston Churchill, a booklet on Ukraine, issued by the Foreign Office in 1920, as well as the position of the then first man in the UK, British Prime Minister David Lloyd-George. Such a comprehensive view will provide a better understanding of the British vision of the Central and Eastern Europe region in general, and Ukraine in particular, in the context of that time.

Key words: Great Britain, image of Ukraine, A. Margolin, G. Mackinder, W. Churchill, D. Lloyd-George.

Зовнішньополітична підтримка була й залишається необхідним складником успішного здобуття та збереження української державності, тому видається важливим простежити еволюцію образу України в інтелектуальному дискурсі однієї з наймогутніших країн світу, а саме Великої Британії, після закінчення Першої світової війни, впродовж 1919–1920 рр.

Війна, що спалахнула в серпні 1914 р., сприяла активізації інтересу британських інтелектуалів до регіону Центрально-Східної Європи. Однак доки

тривали бойові дії, цей інтерес був суто теоретичним, адже ніхто не міг точно визначити переможця і зміни, що принесе з собою закінчення війни. Та наприкінці 1918 р. питання про переможців зникло, й у британських інтелектуалів з'явилася термінова практична потреба добре розбиратися в історії, політиці, культурі та етнічному складі різних регіонів світу, аби забезпечити стабільний післявоєнний уклад і сприяти забезпеченню геостратегічних інтересів держав-переможців. До того ж завершення Першої світової війни обернулося чималими змінами на політичній карті світу: старі

імперії стрімко розпадалися, спалахували громадянські війни, з'являлися нові незалежні держави, деякі народи відчайдушно боролися за незалежність. Це був час швидких та карколомних змін, а для інтелектуалів могутніх країн — відкриття нових земель і територій, про які вони, можливо, ніколи до того не чули. Особливо активно цей процес йшов у Великій Британії — найбільшій колоніальній імперії світу того часу й країні з давніми університетськими традиціями. Провідні інтелектуали цієї держави почали відкривати для себе народи, які до того їх абсолютно не цікавили. Одним із них був український.

Слід зазначити, що в історіографії вже здійснювалися спроби простежити образ України в англomовному дискурсі протягом зазначеного періоду часу. Серед вітчизняних дослідників варто виділити напрацювання Олександра Середи (Середа О., 1999. С. 39–48), Павла Гая-Нижника (Гая-Нижник П., 2017. С. 32–43), чимало цікавих та інформативних статей про українську справу у Великій Британії присвятив Роман Сирота (Сирота Р., 2003. С. 293–307). З британських дослідників найбільш повно до висвітлення цієї теми підійшов Девід Сондерс (Saunders D., 1988, р. 40–68). Серед польських дослідників вартими уваги є напрацювання Анджея Новака в контексті політики Великої Британії щодо Польщі та британської візії регіону Центрально-Східної Європи в цілому (Nowak A., 2017, s. 181–195; 2020, s. 53–84). Разом з тим бракує комплексного фахового дослідження саме з вивчення образу України у британській інтелектуальній думці.

Метою статті є дослідження еволюції образу України в інтелектуальному дискурсі Британської імперії після закінчення Першої світової війни, впродовж 1918–1919 рр.

На посилення інтересу до України в англomовному дискурсі працював розпад Російської імперії, проголошення незалежності УНР та інших держав, прихід до влади більшовиків, що не абияк непокоїло західні демократії. Перші контакти британської дипломатії з молодою українською державою припадають ще на кінець 1917 р., однак після підписання Берестейського мирного договору між УНР та країнами Четверного союзу в лютому 1918 р. вони фактично зійшли нанівець (Гай-Нижник П., 2017. С. 41–43). Проте станом на кінець 1918 р., коли Німеччина визнала свою поразку у війні та змушена була вивести війська з території Східної Європи, українське питання знову почало обговорюватися у Великій Британії.

Навесні 1919 р. Директорія УНР, яка тоді була найвищим органом влади в Україні, відправила до Лондона свого представника Арнольда Марголіна, який мав привернути увагу британців до українського питання. А. Марголін (1877–1956) — адвокат, журналіст і письменник, єврей за походженням, який під час Української революції підтримував

український національний рух і вступив до партії соціалістів-федералістів (Марголін А. 1922. С. 5–23). У Лондоні він зумів налагодити контакт з представником міністерства закордонних справ Британії Волфордом Селбі. І хоча той з самого початку повідомив А. Марголіну, що «британський уряд співчуває армії Денікіна... і що найкращим способом боротьби з більшовизмом було б співробітництво, чи навіть повне злиття, денікінців з українською армією», все ж таки сприяв знайомству А. Марголіна з британською делегацією на Паризькій мирній конференції (Margolin A., 1946, р. 46).

У столиці Франції А. Марголін знайшов розуміння у представника департаменту політичної розвідки міністерства закордонних справ Джона Сімпсона (Марголін А., 1922. С. 155). І хоча основним інтересом останнього були неслов'янські народи Російської імперії, насамперед балтійські, все ж він мав певне співчуття й до українців і вважав помилковою політику Антанти, спрямовану на підтримку возз'єднання Російської імперії у колишніх кордонах. У червні 1919 р. Дж. Сімпсон писав, що «на мою думку, найкращим вирішенням була б федерація», а «українці мають схильність бути лідерами у дискусії представників усіх невеликоросійських урядів щодо питання російської федерації різних державних утворень» (Margolin A., 1946, р. 195–197). Загалом у своїх донесеннях з Парижа протягом червня–липня 1919 р. Дж. Сімпсон чималу увагу приділив українському питанню. Проте, попри таку активність, він не спромігся надати достатньо аргументів для зміни політики Лондона щодо колишніх частин Російської імперії (Saunders D., 1988, р. 66).

Однак не можна зрозуміти політику Лондона щодо України, не з'ясувавши його ставлення до всього регіону Центрально-Східної Європи. А для цього необхідно звернутися до поглядів видатного британського географа та геополітика Гелфорда Макіндера (1861–1947). Ще в 1904 р. він виголосив свою лекцію на тему «Географічна вісь історії» у Королівському географічному товаристві, де запропонував свою формулу «географічної причинності універсальної історії». Г. Макіндер виділив на карті світу Європу та Азію, назвавши їх «Світовим островом» (World-Island). А в центрі цього «острову» лежить т. зв. Хартленд (Heartland), під яким він розумів Східну Європу, Росію та Центральну Азію (Mackinder H., 1904, р. 298–321). В 1919 р. Г. Макіндер, який на той час уже став депутатом британського парламенту, розвинув свої погляди у книзі під назвою «Демократичні ідеали та реальність». Ця праця стала дуже популярною та обговорюваною в інтелектуальних та дипломатичних колах Великої Британії. У ній Г. Макіндер пропонував свої ідеї щодо влаштування післявоєнного світу, де могли б співіснувати як великі, так і малі держави. На його думку, не варто

сподіватися, що Росія та Німеччина внаслідок поразки у Першій світовій війні стануть демократичними державами, адже їх географія та історія «спокушають» знову спробувати завоювати увесь континент, а точніше — увесь т. зв. «Світовий острів» — тобто Європу, Азію та Африку. Проте ключовим регіоном для реалізації цих планів є регіон між Росією та Німеччиною, а саме Східна Європа. І тут Г. Макіндер пропонує свою знамениту формулу: «Хто володіє Східною Європою, володіє Хартлендом; хто володіє Хартлендом — володіє Світовим островом; хто володіє Світовим островом — володіє світом» (Mackinder H., 1919, p. 194). Західні демократії мають зосередити свої зусилля на відновленні міжнародного порядку, не сподіваючись лише на добру волю Росії та Німеччини. Необхідно зробити мрії про імперську помсту цих двох переможених сил нездійсненними. З цією метою слід внести зміну в устрій Східної Європи. «Умова стабільності територіальної перебудови Східної Європи полягає в тому, що вона має бути поділена на три, а не дві державні системи. Це життєво необхідно, щоб між Німеччиною та Росією існувала низка незалежних держав» (Ibid. P. 205). Г. Макіндер перелічує сім ненімецьких народів між Балтійським та Середземноморським морями, «кожен з яких за шкалою належить до європейської держави другого рангу: поляки, богемці (чехи та словаки), угорці, південні слов'яни (серби, хорвати та словенці), румуни, болгари та греки (Ibid. P. 206). На наступній сторінці є мапа, в якій він дещо невиразно додав до цього списку ще дві країни Балтії — Литву та Естонію (Латвія загалом зникла) (Ibid. P. 207). Як бачимо, Україна не фігурує ні у списку, ні на мапі. Що ж до кордонів між Польщею та Росією, то вони проходять в межах, близьких до умов розмежування за Ризьким мирним договором 1921 р.

Загалом Г. Макіндер наголошував на необхідності рішучої підтримки Польщі як однієї з двох «найбільш цивілізованих держав в регіоні (разом з Богемією), найчисленнішою за населенням, а також стратегічно важливою з позиції географічного розташування. Це був необхідний буфер між Німеччиною та Росією (Ibid. P. 215). Однак що цікаво, Г. Макіндер не обмежився лише цим і пішов значно далі у своїх побажаннях. Він припускав, що Німеччина та Росія, стримувані «низкою незалежних держав» у своїх імперіалістичних планах, можуть дезінтегруватися на низку держав «у формі якоїсь хиткої федерації» (Ibid. P. 223). І хоча він не вказав точно, про які автономні частини йдеться, цілком можливо, що Україна була у їх числі. «Батьку геополітики», як часто називають Г. Макіндера, не вистачило одного маленького кроку, аби розгледіти на теренах Східної Європи ще одну (або декілька) незалежних держав, які могли б стати ще одним елементом стримування експансії Росії та Німеччини в регіоні.

Проте, що не вдалося Г. Макіндеру, вдалося зробити іншим дипломатам, які намагалися розробити оптимальну політику Великої Британії щодо Східної Європи. До того ж громадянська війна в Росії, проголошення незалежності різних держав на землях колишньої Російської імперії та страх перемоги й поширення більшовизму диктували необхідність проявляти гнучкість і розглянути різноманітні варіанти.

23 жовтня 1919 р. міністром закордонних справ Великої Британії став лорд Джордж Натаніел Керзон (1859–1925). Він був колишнім віцекоролем Індії та гарним знавцем Середньої Азії, тому й події в Східній Європі сприймав як частину т. зв. «великої гри» — дефініція, яку зазвичай розуміють як глобальне геополітичне змагання Британської та Російської імперій за панування в Центральній і Південній Азії в XIX — на поч. XX ст. (Nowak A., 2020, s. 66). Тож вважав можливими усі дії, що обмежать експансію Росії в Азії, зокрема і її федералізацію та визнання незалежності щойно утворених держав. Принаймні про це свідчить розроблений Дж. Керзоном секретний меморандум, який 3 жовтня 1919 р. був переданий прем'єр-міністру Великої Британії Девіду Ллойд-Джорджу¹. Щоправда, автором цього меморандуму був не сам міністр, а, як сказано у вступі, «один із талановитих службовців міністерства»². На думку польського дослідника А. Новака, найвірогіднішим кандидатом для цієї ролі був Джон Дункан Грегорі (1878–1951), професійний дипломат, який до 1919 р. працював у Відні, Будапешті та Римі, а з другої половини 1919 р. — в центральній офісі міністерства закордонних справ на чолі департаменту Східної Європи. Він належав до тієї групи дипломатів, що з симпатією ставилися до Польщі (Nowak A., 2020, s. 66–67). Власне, у самому меморандумі висловлюються сумніви щодо доцільності підтримки Великою Британією «білих» в Росії, адже їхня перемога позначатиме не встановлення миру й ладу, а відновлення традиційного російського імперіалізму й загострення конфліктів з сусідами, насамперед з Польщею, Фінляндією та Закавказзям. Тому замість того, аби підтримувати білогвардійців, автор меморандуму радить зосередитися на допомозі новим незалежним державам, насамперед Польщі, Фінляндії та Балтійським державам³. Окрім того, що надзвичайно важливо в контексті нашої розвідки, пропонується підтримувати максимальну автономію для Сибіру, України, Білорусі з перспективою подальшої федералізації Росії та навіть проголошення повної незалежності

¹ Secret. Printed for the War Cabinet, 3 October 1919, Parliamentary Archives (London), Lloyd George Papers, PA-LG/F/202/1/12.

² Ibidem. P. 1.

³ Ibidem. P. 4–5.

вищезгаданих регіонів⁴. На думку автора меморандуму, «Україна дещо відрізняється від Росії з мовного й етнічного погляду, але не достатньо, аби створити повністю незалежну державу. Проте якщо Версальський договір виокремив з німецького народу австрійців в окрему державу, то чому не можна виокремити також Україну з Росії?»⁵ У разі проголошення незалежності Україна мала б стати союзницею Польщі, яка б відіграла центральну роль у регіоні, була б своєрідною «віссю, навколо якої повинна обертатися наша східна політика»⁶. Схожа з Україною доля могла б очікувати і Білорусь, однак там, на думку автора доповіді, «сепаратистські тенденції (щодо Росії) виражені менше, ніж в Україні»⁷.

Це був той необхідний крок уперед, до якого дециці не вистачило Г. Макіндеру. Підтримана Дж. Керзоном ідея невідомого британського дипломата щодо поступового ослаблення імперської структури Росії шляхом підтримки незалежності насамперед Польщі та інших нових незалежних держав на периферії колишньої Російської імперії, зокрема й України, була однією з найбільш далекоглядних візій майбутнього Східної Європи, висловлених у Великій Британії протягом цього періоду (Nowak A., 2017, s. 185). І хоча очевидно, що центральну роль у цій політиці мала відігравати Польща, а інші нові незалежні держави Східної Європи, швидше за все, потрапили б до її зони впливу, все-таки уже постановка питання про потенційну окремішність України заслуговує на увагу і може вказувати на значну еволюцію поглядів британських еліт щодо неї.

Свою позицію стосовно Східної Європи в цілому і України зокрема практично в той самий час висловив і видатний британський державний діяч ХХ ст. — станом на 1919 р. військовий міністр Великої Британії Вінстон Черчилль (1874–1965). У своєму меморандумі від 19 вересня 1919 р. він рішуче виступав проти більшовизму, застерігав британський уряд щодо можливого порозуміння Росії та Німеччини, яке може бути надзвичайно небезпечним для інтересів Великої Британії. Тому вона має підтримувати будь-які антибільшовицькі сили й не допустити російсько-німецького порозуміння⁸. Такі заяви загалом збігалися з послідовною антибільшовицькою риторикою В. Черчилля, яку він проніс крізь усе своє життя. Однак що було новим і незвичним у меморандумі політика, так це те, що він звертав увагу і на менших гравців, які діяли у Східній Європі: Польщу,

три балтійські республіки та на «нетривкі українські сили під проводом Петлюри»⁹. Усі ці малі гравці могли, на думку В. Черчилля, вплинути на долю протистояння з більшовизмом, а отже в Лондоні до них має бути прикута серйозна увага. Польща й балтійські держави мали стати повністю незалежними, а щодо України, то В. Черчилль, відчувачи слабкість українського національного руху й не вірячи у можливість її повної незалежності від Росії, все-таки мав «концепцію Росії, яка б складалася з декількох автономних держав, об'єднаних між собою на основі федералізму в союз з Росією»¹⁰. У такому союзі, на думку англійця, могли бути «поєднані усі правомірні прагнення»¹¹. Вочевидь, йшлося про національні права українців та інших меншин. До того ж така реформована російська держава «буде меншою загрозою майбутньому миру у світі, ніж надзвичайно централізована царська імперія»¹².

Однак прем'єр-міністр Великої Британії Д. Ллойд-Джордж скептично поставився до таких планів свого військового міністра. Він не вірив, що Росія в будь-якій формі (чи то більшовицька, чи то антибільшовицька) примириться з незалежністю Балтійських держав і втратою виходу до Балтійського моря. Стосовно України прем'єр-міністр навіть не вважав за необхідне коментувати цю тему, очевидно, не вірячи в можливість її незалежного існування (Gilbert M., 1990, p. 331).

На початку 1920 р. внаслідок поразки білогвардійських військ під проводом Антона Денікіна у Великій Британії вирішили припинити збройну підтримку антибільшовицьких сил. Крім того, британський прем'єр-міністр задумувався і над припиненням збройної допомоги Польщі, а для цього необхідно було досягти польсько-більшовицького порозуміння. Як-от, 26 січня 1920 р. на зустрічі зі своїм польським колегою М. Пятеком він дав чітку рекомендацію припинити війну з більшовиками й укласти прийнятний для обох сторін мир (Elcock H., 1969, p. 143). Також Д. Ллойд-Джордж заявив, що не приймає польські територіальні претензії щодо тих земель, які не є етнічно польськими: «Якщо Польща буде наполягати на поверненні тих земель, які є беззаперечно російськими (indisputably Russian), виходячи з принципів, ухвалених мирною конференцією, і якщо більшовицький уряд з цих причин відкине такий мирний договір і нападе на Польщу, аби прилучити російські землі назад до Росії, для британського уряду буде дуже складно, якщо не неможливо, заручитися суспільною думкою для надання військової і фінансової допомоги» (цит. за: Elcock H., 1969, p. 144). Таким

⁴ Ibidem. P. 6.

⁵ Ibidem. P. 7.

⁶ Ibidem. P. 3.

⁷ Ibidem. P. 8.

⁸ W. Churchill Russian Policy, 19 September 1919, Parliamentary Archives (London), Lloyd George Papers, LG/F/202/10-11, P. 3.

⁹ Ibidem. P. 4.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem. P. 5.

¹² Ibidem.

чином, Велика Британія з одного боку, тиснула на Польщу, аби та була більш злагідливою щодо більшовиків й уклала з ними мир, а з іншого — на найвищому рівні засвідчила свою необізнаність або ж байдужість стосовно існування тих народів, які перебували між Польщею та Росією (українців і білорусів). Тож відтепер їхня доля та державна приналежність залежала виключно від польсько-більшовицьких відносин (Nowak A., 2017, s. 186).

На початку 1920 р. згаданий вище А. Марголін став головою представництва Директорії УНР у Великій Британії, проте британська влада відмовилася надавати йому дипломатичне посвідчення і зареєструвала як іноземця. Британське міністерство закордонних справ не погодилося вступати у будь-який дипломатичний контакт навіть з українським кооперативним товариством, натомість визнавши аналогічний орган радянської Росії (Saunders D., 1988, p. 67).

Разом з тим у січні 1920 р. міністерство закордонних справ Великої Британії підготувало видання з українського питання — одну із серії брошур, створених британськими експертами для делегатів Паризької мирної конференції, що коротко тлумачили основні історичні, географічні, соціально-економічні та культурні питання різних країн народів і народів світу. Після конференції цей буклет був виданий для широкого загалу. Ця праця, що складалася з понад ста сторінок, доволі зважено та розсудливо описувала історію та сучасний стан українських земель. Почуття власної ідентичності, на думку авторів брошури, з'явилося в українців внаслідок повстання Богдана Хмельницького, історія ж Київської Русі (Kiev-Russ) була спільною для великоросів (Great Russians), білорусів (White Russians) та українців (Ukrainians, Little Russians). Проте вони все ж висловлювали скептицизм щодо утворення незалежної української держави. «Українська територія, на якій наголошує пропагандистська література, тобто від Сяну до Дону, ніколи не формувала політичної одиниці, ні як незалежна країна, ні у складі якоїсь імперії. Це добре окреслена географічна одиниця з найбільш сприятливими економічними умовами, але люди, які живуть на цих територіях, не формують гомогенної нації за лінгвістичною, соціальною чи культурною ознакою» (The Ukraine, 1920, p. 55). Найбільш виражене почуття національної ідентичності в української інтелігенції (intelligentsia) — малої, але енергійної групи людей, що не почували себе ні росіянами, ні поляками, хоча й змушені були здобувати освіту в російських чи польських університетах (Ibid. P. 53). Українські міста населені переважно євреями, росіянами й поляками, що ж до селян, то їхні місцеві відмінності в діалектах і традиціях достатньо сильні, аби затуманити ідею національної єдності, яку пропагує інтелігенція: «Селянин на

Дніпрі не має жодного уявлення про русинського селянина в східній Галичині, крім того, він дуже мало знає про українців Дону та Кубані» (Ibid. P. 54). Та попри це він розуміє, що все господарство й управління країни перебуває в руках освічених іноземців, і саме це спонукає його до повстання. Однак українські селяни постійно хитаються між національними й соціальними почуттями, зрештою схиляючись до останніх, внаслідок чого більшовики і змогли встановити тут свою владу (Ibid. P. 54).

Підсумовуючи, автори брошури зазначають, що «від майбутнього України багато в чому залежатиме майбутнє і Росії» (Ibid. P. 56). Якщо Україна, як найбільша та найбагатша неросійська частина імперії, спроможеться відділитися від Росії, то від неї неминуче відокремляться й усі інші неросійські народи: Азербайджан, Естонія, Грузія, Латвія, Литва, Північний Кавказ і Білорусь. Однак відділення України від Росії можливе лише за умови, якщо в Україні «з'явиться сильний національний лідер», проте він не зможе ефективно керувати країною «без допомоги освічених іноземців» (Ibid. P. 56).

Загалом ця брошура доволі об'єктивно описувала стан речей в Україні, що, власне, й було її завданням. Читаючи буклет, бачимо, що приблизно знали про Україну британські дипломати, які брали участь у Паризькій мирній конференції. Втім, доля політичних рішень по Україні залежала від багатьох зовнішньо- та внутрішньополітичних факторів.

Таким чином, бачимо всю суперечливість погляду на Україну у Великій Британії, яка у 1919–1920 рр. хиталася між антибільшовизмом, надіями відновити територіальну цілісність Російської імперії, потребою балансу сил у Європі (особливо між Росією в будь-якій її формі та Німеччиною), необхідністю підтримки нових незалежних держав як своєрідного «санітарного кордону» між Західною Європою та більшовицькою Росією, а також банальним прагматизмом і втомою населення країни від війни. Разом з тим неможливо не відмітити значне зростання зацікавленості британських інтелектуалів, дипломатів і політиків регіоном Центрально-Східної Європи порівняно з довоєнним і, зокрема, тими землями, які зараз формують територію незалежної України. Британці вже почали виділяти Україну як щось окреме від Росії, і хоч мало з них вірило в можливість її повноцінної незалежності, уже сам факт виокремлення Української держави вказував на еволюцію британської думки щодо цієї проблеми. І хоча уявлення про Україну як про потенційно незалежну державу ще не стало домінуючим і не потрапило на найвищий рівень політичного керівництва Великої Британії, процес ознайомлення британців з нею розпочався і його вже ніщо не могло зупинити.

ЛІТЕРАТУРА

- Гай-Нижник П. П. Взаємини України з Францією і Великою Британією за Центральної Ради (1917–1918 рр.): становлення і розлад. *Гілея*. 2017. Вип. 124 (№ 9). С. 32–43.
- Марголин А. Украина и политика Антанты: (Записки еврея и гражданина). Берлин: С. Ефрон, 1922. 397 с.
- Середа О. Англійські зв'язки львівських українців напередодні Першої світової війни. *Львів: місто — суспільство — культура*. 1999. Вип. 18. С. 39–48.
- Сирота Р. Британські ліберали. Роберт Вільям Сітон-Вотсон і «нещаслива нація» (Дослідження з історії проукраїнського руху у Великій Британії в 1919–1939 роках). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2003. Вип. 38. С. 293–307.
- Elcock H. J. Britain and The Russo-Polish Frontier, 1919–1921. *The Historical Journal*. 1969. Vol. 1, no. 2(1). P. 137–154. doi:10.1017/s0018246x00004131.
- Gilbert M. Winston S. Churchill: World in Torment, 1917–1922. London: Minerva, 1990. 967 p.
- Mackinder H. J. Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction. London: Constable and Co., Ltd., 1919. 272 p.
- Mackinder H. J. The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*. 1904. No. 23(4). P. 298–321.
- Margolin A. D. From a Political Diary: Russia, the Ukraine, and America 1905–1945. New York: Columbia University Press, 1946. viii + 174 pp.
- Nowak A. Eastern Europe and the British Imperial Imagination, 1914–1919. *Studia Z Dziejów Rosji I Europy Środkowo-Wschodniej*. 2017. No. 52 (3). P. 181–195. doi:10.12775/sdr.2017.en3.01.
- Nowak A. Geopolityczne znaczenie wojny sowiecko-polskiej w 1920 roku. *Dzieje Najnowsze*. 2020. Vol. 52, no.1. S. 53–84. doi: 10.12775/DN.2020.1.03
- Saunders D. Britain and the Ukrainian Question (1912–1920). *The English Historical Review*. 1988. Vol. 103, no. 406. P. 40–68.
- The Ukraine*. London: Historical Section of the Foreign Office. 1920.

REFERENCES

- Elcock, H. J. (1969). Britain and The Russo-Polish Frontier, 1919–1921. *The Historical Journal*, 12 (1), 137–154 [in English].
DOI:10.1017/s0018246x00004131
- Gai-Nyzhnyk, P. P. (1917). Vzaiemyny Ukrainy z Frantsiieiu i Velykoiu Brytaniieiu za Tsentralnoi Rady (1917–1918 rr.): stanovlennya i rozlad. *Gileia*, 124, 9, 32–43 [in Ukrainian].
- Gilbert, M. (1990). *Winston S. Churchill: World in Torment 1917–1922*. London: Minerva [in English].
- Mackinder, H. J. (1919). *Democratic Ideals and Reality*. London [in English].
- Mackinder, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, 23 (4), 298–321 [in English].
- Margolin, A. D. (1946). *From a Political Diary: Russia, the Ukraine, and America 1905–1945*. New York [in English].
- Margolyn, A. (1922). *Ukraina i politika Antanty: (Zapiski yevreia i grazhdanina)*. Berlin: S. Efron [in Russian].
- Nowak, A. (2017). Eastern Europe and the British Imperial Imagination, 1914–1919. *Studia Z Dziejów Rosji I Europy Środkowo-Wschodniej*, 52 (3), 181–195 doi:10.12775/sdr.2017.en3.01 [in Polish].
- Nowak, A. (2020). Geopolityczne znaczenie wojny sowiecko-polskiej w 1920 roku. *Dzieje Najnowsze, Rocznik LII*, 1, 53–84 [in Polish].
DOI: 10.12775/DN.2020.1.03
- Saunders, D. (1988). Britain and the Ukrainian Question, D. (1912–1920). *The English Historical Review*, Vol. 103, no. 406, 40–68 [in English].
- Sereda, O. (1999). Angliiski zviazky lvivskykh ukraintsiv naperedodni Pershoi svitovoi viiny. *Lviv: misto — suspilstvo — kultura*, 18, 39–48 [in Ukrainian].
- Syrota, R. (2003). Brytanski liberaly. Robert William Seton-Watson i «neshchaslyva natsiia» (Doslidzhennia z istorii proukrainskoho rukhu u Velykii Brytanii v 1919–1939 rokakh). *Visnyk of the Lviv University. Historical Series*, 38, 293–307 [in Ukrainian].
- The Ukraine*. (1920). London: Historical Section of the Foreign Office [in English].

Дата надходження статті до редакції: 10.03.2021.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)